

7. Колибенко О.В. Двори середньовічного Переяслава (кінець X – середина XIII ст.) // Наукові записки з української історії: зб. наук. стат. Тернопіль, 2006. Вип. 18. С. 3–20.
8. Коринний Н.Н. Переяславская земля, X – первая половина XIII века. Киев, 1992. 312 с.
9. Повесть временных лет / под ред. В.П. Адриановой-Перетц. Москва: Ленинград, 1950. Ч. 1. 404 с.
10. Русская Правда (Пространная редакция) // Библиотека литературы Древней Руси. Том 4: XII век. URL: <http://lib.pushkinskijdom.ru/Default.aspx?tabid=4947> (дата звернення 15.02.2018).

REFERENCES

1. Alforov, O.A. (2012), Novi sfraciystychni dani pro Tmutarakanskoho posadnyka Ratybora (za materialamy kolektsii O. Sheremetieva), «PriPONTiyskiy menyala: den'gi mestnogo rynka». Tezisy dokladov i soobshcheniy II Mezhdunarodnogo Numizmaticheskogo Simpoziuma (Sevastopol', 14.09.–19.09.2012), Sevastopol', S. 9–11.
2. Androshchuk, F. (2008), K istorii kontaktov mezhdru Shvetsiyei i Yuzhnoy Rus'yu v XI – XII vekakh, Dn'pslovo: zbirka prats na poshanu diisnoho chlena Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy Petra Petrovycha Tolochka z nahody yoho 70-richchia, Kyiv, S. 100–111.
3. (2013), Drevnyaya Rus' v svete zarubezhnykh istochnikov / pod. red. E.A. Mel'nikovoy, Moskva, 624 s.
4. Zhitie Feodosiya Pecherskogo, Biblioteka literatury Drevney Rusi / RAN. IRLI; pod red. D.S. Likhacheva, L.A. Dmitrieva, A.A. Alekseeva, N.V. Ponyrko. Tom 1: XI–XII veka, URL: <http://lib.pushkinskijdom.ru/Default.aspx?tabid=4872> (data zvernennya 12.02.2018).
5. (2001), Ipat'yevskaya letopis', Polnoe sobranie russkikh letopisey, Tom vtoroy, 2-e izd., Moskva, 648 s.
6. Kolybenko, O.V. (2017), «Vysli» monety vid boiaryna Ratybora, Ruthenica, Kyiv, № 14, S. 156–173.
7. Kolybenko, O.V. (2006), Dvory serednovichnoho Pereiaslava (kinets X – seredyna XIII st.), Naukovi zapysky z ukrainskoi istorii: zb. nauk. stat., Ternopil, Vyp. 18, S. 3–20.
8. Korinnyy, N.N. (1992), Pereyaslavskaya zemlya, X – pervaya polovina XIII veka, Kiev, 312 s.
9. (1950), Povesť' vremennykh let / pod red. V.P. Adrianovoy-Peretts, Moskva, Leningrad, Ch. 1, 404 s.
10. Russkaya Pravda (Prostrannaya redaktsiya), Biblioteka literatury Drevney Rusi, Tom 4: XII vek, URL: <http://lib.pushkinskijdom.ru/Default.aspx?tabid=4947> (data zvernennya 15.02.2018).

Kolybenko V. The Boyars of Pereyaslav of Rus' in the service of the princes Pereyaslav.

The article deals with the life of several of the most famous sources of the boyars of Pereyaslav. They left their mark not only in the chronicles, but also in life, «Ruska Pravda», certificates, built by them religious monumental buildings, monuments of epigraphy, toponymics and sigilography. Even a superficial survey of the lives of these figures, mentioned in the sources only a few times, shows that they occupied an important place in the life of the Pereyaslav, the great Kyiv and other princes. From them very much depended, and they often decided the fate of different princes. Their activities were directly or indirectly connected with the most famous prince of Pereyaslav Volodymyr Monomakh and his immediate descendants. Most of the famous boyars of Pereyaslav made a good career with this prince. It did not depend on how their fate was formed after his death or how many years they lived.

Key words: boyars of Pereyaslav, Ratybor, Orgost, Stanislav Tudkovych, Dmytr Ivorovych, Pereyaslav of Rus, Volodymyr Monomakh.

Одержано 19.01.2018.

УДК 94(477.41) “11”

*Олена Колибенко,
Олександр Колибенко
(Переяслав-Хмельницький)*

**ПЕРЕЯСЛАВСЬКІ КНЯЗІ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XII СТОЛІТТЯ –
НАЩАДКИ ЮРІЯ ДОЛГОРУКОГО**

У статті розглядається життєдіяльність кількох відомих за джерелами переяславських князів – нащадків Юрія Долгорукого. Мова йде про трьох його синів та одного онука. Порівняння їх життєдіяльності показує значну відмінність у значенні переяславського княжого столу в їх житті. Якщо для трьох синів Юрія цей стіл був необхідним і бажаним для подальшої кар'єри і претензій у майбутньому на київський великокняжий престол, то для його онука у самому кінці XII ст. переяславський стіл був рівнозначний заслання. Це підтверджує факт втрати на кінець XII ст. Переяславем Руським сакрального статусу в роді Мономаховичів, започаткованого Всеволодом Ярославичем та Володимиром Мономахом.

Ключові слова: переяславські князі, Переяславль Руський, Юрій Володимирович (Долгорукий), Ростислав Юрійович, Гліб Юрійович, Михалко Юрійович, Ярослав Мстиславич.

У кінці 40-х років XII ст. переяславський княжий стіл був ареною досить запеклої боротьби кількох гілок княжого роду Рюриковичів. Це було пов'язано з певним статусом цього міста перш за все у роді Всеволодовичів-Мономаховичів. У цей період перебування на переяславському княжому столі давало право претендувати у подальшому на київський великокняжий престол. Саме тому Юрій Долгорукий, ставши великим київським князем, при першій же нагоді ставить на цей стіл своїх синів, намагаючись таким чином обґрунтувати їх право зайняти у майбутньому київський престол. Адже він добре пам'ятав, як його самого намагались не допустити на переяславський стіл старший брат Ярополк Володимирович та сини Мстислава Володимировича, щоб Юрій не міг у подальшому претендувати на Київ, згідно з династичним проектом Володимира Мономаха. М.С. Грушевський так прокоментував цей момент: «Ярополк, сівши в Києві, передав Переяслав старшому Мстиславовому сину Всеволоду, поминувши своїх братів. Се мало означати, що Всеволод буде наслідником київського столу по Ярополку; так се зрозуміли зараз Мономаховичі, а тільки з тим міг і Всеволод міняти новгородський стіл на переяславський. При тім, по словам літописи (Суздальської), Ярополк чинив в тім волю Мономаха Себ то, Мономах, віддаючи Ярополку Переяслав, зобов'язав передати його по переході в Київ Мстиславовим синам, інакше сказавши – бажав, аби Київ по Ярополку вернувся у родину Мстислава, і менші Мономаховичі не мали нічого до київської отчини. Нема причин підозрівати сю звістку літописи: Ярополку чи Мстиславичам нічого б не допомогло видумувати якісь апокрифічні розпорядження Мономаха, бо князі були люде розважні і знали, що добрий дружинний полк буде ліпшим документом, ніж всякі умови й тестаменти. Тому коли покликувались вони на розпорядження Мономаха, воно мусіло бути звістне. ... Дуже можливим здасть ся мені, що Мономах своїм розпорядженням хотів як раз запобігти непорозумінням і боротьбі на сій точці, своїм тестаментом вказавши дальший порядок і виключивши від Києва всіх молодших братів Ярополка. Але результат вийшов як раз противний: молодші Мономаховичі як найенергічніше запротестували, аби братаничі мали їх виключати. ... Тим часом молодші Мономаховичі Юрій і Андрій, довідавши ся, що Ярополк передав Переяслав Всеволоду, зрозуміли, як і належало, що сим рішаєть ся справа київського столу ... » [3, с. 131–132].

Метою даної статті є спроба дати загальну характеристику життєдіяльності чотирьох переяславських князів другої половини XII ст., які були прямими нащадками колишнього переяславського князя Юрія Володимировича (Долгорукого).

Ростислав-Яків Юрійович – старший із синів Юрія Володимировича Долгорукого від першого шлюбу з дочкою половецького хана Аєпи, які князували у Переяславі. Як відомо, 12 січня 1108 р. Володимир Мономах одружив Юрія з дочкою половецького хана Аєпи (онукою хана Осіня), з метою скріплення мирного договору з половцями. За всіма ознаками, весілля було у близькому до половецьких володінь Переяславі. Це перша згадка Юрія Володимировича у літописах. На той час йому було близько 10 років, практика таких ранніх шлюбів була притаманна Мономаховичам і в подальшому. Зрозуміло, що такою ж малолітньою була і донька Аєпи. З цього приводу М.Ф. Котляр пише: «Історики загалом згодні в тому, що коли в січні 1108 р. Мономах одружив малого ще тоді Юрія з неповнолітньою половецькою княжною, дочкою хана Аєпи Осеневича, то переслідував виключно політичні цілі. Володимирові Всеволодовичу, який сидів у висунутому в Половецький степ Переяславі, необхідно було роз'єднати ханів, порушити їхню єдність, що б послабило їх натиск на південні

рубежі Русі. А династичні шлюби були в середньовіччі найміцнішою печаткою, якою скріплювали мирні угоди» [9, с. 137].

Точна дата народження Ростислава Юрійовича невідома, однак сумнівно, щоб він народився у 1108–1109 рр., враховуючи малолітство Юрія і його дружини. Л.Є. Махновець вважав, услід за В.Л. Яніним, що згідно з актовими печатками, при хрещенні він отримав ім'я Яків [11, с. 239, прим. 16]. А.Ф. Литвина та Ф.Б. Успенський вказують, що єдиною основою для такого твердження є сфрагістична реконструкція В.Л. Яніна, згідно з якою сини Ростислава Юрійовича – Ярополк та Мстислав Ростиславичі – мали печатки із зображенням Іакова Брата Господнього і св. Феодора, а також Іакова Брата Господнього й Іоанна Богослова [10, с. 601]. Княже ж ім'я йому було надане на честь одного з численних князів-родичів, що носили ім'я Ростислав й померли до його народження. На думку А.Ф. Литвиної та Ф.Б. Успенського, Юрій Долгорукий назвав двох своїх перших синів двома іменами (княжим та хрестильним) дуже відомого у своєму роду (нащадків Мономаха) молодшого брата Володимира Мономаха Ростислава-Михайла Всеволодовича [10, с. 424, прим. 15]. Матір'ю останнього, як і Ростислава та Михалка Юрійовичів, також була половчанка. Як відомо, він загинув (потонув) 26 травня 1093 р. під час невдалої битви руських князів проти половців на р. Стугні.

Отже, Ростислав Юрійович народився приблизно у 1114–1115 рр., у цей час його батько знаходився в Ростові, який він отримав в управління від Володимира Мономаха. М.Ф. Котляр вважає, що «Мономах, мабуть, планував зробити Юрія князем у своїх північно-східних володіннях. ... Тому, одруживши сина, Володимир виділив йому особливе володіння – м. Ростов. Разом з Юрієм туди поїхав правити від його імені ближній боярин батька Юрій Шимонович. У Ростові Долгорукий просидів близько двох десятиліть» [9, с. 137–138].

М.М. Корінний датує перебування Ростислава Юрійовича в Переяславі 1149–1151 рр. [8, с. 274]. Л.Є. Махновець називає такі княжі столи Ростислава: князь новгородський, князь божський, межібожський, котельницький та ще двох городів, князь городець-остерський, князь переяславський [11, с. 507]. Л.В. Войтович називає лише три княжі столи Ростислава: Новгород (1138–1142, 1145), Котельницю (1148–1149), Переяслав (1149–1151) [2, с. 547].

Ростислав Юрійович потрапив на південь, як вказує літопис, **«розсварившись із отцем своїм, бо отець йому волості не дав у Суздальській землі»** [11, с. 219]. Ізяслав Мстиславич спочатку наділив його столом, але потім спровадив назад до батька, оскільки отримав інформацію про таємні плани Ростислава по захопленню Києва. Вдруге Ростислав Юрійович потрапив на південь Русі у 1149 р., у складі коаліції військ Юрія Долгорукого, яка захопила Київ. Юрій одразу посадив свого найстаршого сина на переяславський стіл. Пізніше – зимою-ранньою весною 1149–1150 рр. – він приймав участь у поході коаліції князів під проводом свого батька на Волинь, на Ізяслава Мстиславича. А вже у серпні 1150 р. Ростислав Юрійович мусив захищатись від Мстислава Ізяславича на Переяславщині, наздоганяючи своїх васалів турпіїв біля Сакова, щоб вони не перекинулись до його супротивників. У вересні 1150 р. до Переяслава прийшли половці, запізнившись на допомогу Юрієві проти Ізяслава Мстиславича. Оскільки Ростислав сам нічого не міг вдіяти з цими союзниками, на допомогу йому Юрій послав іншого свого сина – Андрія, який, як і Ростислав, зовнішністю мало чим відрізнявся від будь-якого половецького хана [5, стб. 404]. Останній, «усмиривши» союзників, залишився на деякий час у Переяславі, щоб відзначити свято Воздвиження Честного Хреста Господнього.

Остання згадка про Ростислава Юрійовича у літопису стосується його смерті [5, стб. 418]. Як показали археологічні дослідження середини ХХ ст., його було поховано не у самому соборі, а в двокамерній усипальні, прибудованій до південної стінки попередньої усипальні й до південно-східного кута південного притвору собору. Розкопками М.К. Каргера було виявлено парне поховання Ростислава Юрійовича і його невідомої з літописів дружини [6]. Літописець спеціально зазначив, що на момент поховання Ростислава поряд уже лежали два його **«стрия»** – Святослав і Андрій. Л.В. Войтович вважає, що дружина Ростислава Юрійовича, незнана з імені і походження, ще була жива у 1176 р., коли їх діти претендували на Суздальську спадщину [2, с. 547]. В такому випадку, його дружина пережила свого чоловіка

щонайменше років на 25, що було надзвичайно рідко в той час, і була дозахоронена після смерті до могили свого чоловіка.

Ще один переяславський князь із числа дітей Юрія Долгорукого від першого шлюбу з дочкою половецького хана Аспи – Гліб Юрійович. М.М.Корінний датує два його перебування на переяславському столі 1151 та 1155–1169 рр. [8, с. 274]. Л.С. Махновець називає такі його столи: князь городець-остерський, князь переяславський, князь канівський, князь пересопницький і дорогобузький, князь переяславський, князь городець-остерський, великий князь київський (12.03.1169–20.02.1170), князь переяславський, великий князь київський (13.04.1170–20.01.1171) [11, с. 480].

За Л.В. Войтовичем, він був князем городець-остерським (1147, 1151–1152), переяславським (1151, 1154–1169), великим князем київським (12.03.1169–20.02.1170, 13.04.1170–20.01.1171). Останній автор дає йому таку характеристику: «Був добрим полководцем, енергійним і вмілим політиком, здатним маневрувати між різними таборами» [2, с. 549]. Гліб Юрійович спочатку приводив половців на Переяслав та Київ, а пізніше обороняв ці міста від половців. Він також сприймав переяславський стіл як обов'язковий етап перед отриманням київського великокняжого престолу.

У 1148 р., змовившись із невеликою групою переяславських бояр, Гліб Юрійович намагався несподіваним наскоком захопити Переяславль, у якому тоді перебував Мстислав Ізяславич. В.М. Татіщев так прокоментував літописну оповідь про цю подію: «И как Глеб, идучи, его миновал, тогда Мстислав, с тылу напав на нестроенное глебово войско, стал рубить, колотъ и стрелять. Глеб хотя гораздо больше войска имел, но, не зная от кого и в каком множестве на него нападение учинилось и видя все свое войско в смятении, побежал. Тут Мстислав, пленя главного Глебова советника Станиславича, в Переяславле с жестоким мучением казил и голову его ко Глебу послал, приказав при том, что она много зла делала, а ныне смусчатъ и ссорить братию не будет, «а понеже он за многие дары более Ольговичам, нежели тебе, радел, того ради пошли оную к ним за награждение их убытков»» [13, с. 181].

Використавши відомий літописний фрагмент, В.М. Татіщев дещо прикрасив його деякими живописними подробицями, які не відомі за іншими джерелами і явно є власним «доробком» самого В.М. Татіщева.

Гліб Юрійович був одружений двічі. Перша його дружина, невідома з імені, померла в Суздалі у 1154 р., а в 1155 р. він одружився на дочці чернігівського князя Ізяслава Давидовича. Від другого шлюбу мав синів Володимира, майбутнього князя переяславського, та Ізяслава (без уділу), а також дочку Ольгу, видану заміж за курсько-трубчевського князя Всеволода Святославича (Буй-Тура «Слова о полку Ігоревім»). У 1170 р., наляканий звісткою про підхід військ Мстислава Ізяславича до Києва, втік у Переяславль, а після відходу свого суперника у квітні з Київської землі знову сів у Києві, де й помер 20 січня 1171 р. [5, стб. 563–564]. Л.В.Войтович зазначає: «Помер 20.01.1171 р., отруений киянами. За Любецьким пом'яником (поз.3) хресне ім'я князя – Олександр» [2, с. 549].

Вислів літопису «**оу стѣго Спса в манастирѣ идѣже его вѣць лежить**» чітко вказує на поховання Гліба Юрійовича поряд із його батьком Юрієм Володимировичем, тобто у церкві Спаса на Берестові. Це дозволило дослідникам, які виявили у 1989–1990 рр. три саркофаги поряд із названою церквою, ідентифікувати їх як поховання Юрія Долгорукого (саркофаг № 1), Євфимії Володимирівни – дочки Володимира Мономаха (саркофаг № 2) та Гліба Юрійовича і його другої дружини – дочки чернігівського князя Ізяслава Давидовича (№ 3). Останній саркофаг прямокутної форми, виготовлений із шиферних (пірофілітових) плит, було виявлено у 1990 р. за 14,5 м від саркофага № 1 1989 р., який один із учасників досліджень атрибутував як поховання Юрія Володимировича (Долгорукого). У саркофазі №3 було виявлено два кістяка, які лежали один на іншому. Більша частина кісток, у тому числі й обидва черепа, перетворились на сіру порошкоподібну масу. За визначенням І.Д. Потехіної, вони належали чоловіку (50–55 років) та жінці (18–25 років), зріст жінки – 1,70–1,71 м. Антрополог О.Д. Козак вік жінки визначає як 25–30/35 років. Серед знахідок слід відзначити фрагменти зтілої тканини та кілька бронзових гудзиків з вушком, типових для XII–XIII ст. [4, с. 113–114]. Г.Ю. Івакін зазначає, що автори досліджень цілеспрямовано намагались ідентифікувати

знайдені залишки з відомими історичними особами. Зрозуміло, перш за все вони розглядали свідчення про поховання тут представників роду Мономаховичів. Хоч вік Гліба Юрійовича і його дружини точно не відомий, але може відповідати 50–55 рокам похованого у саркофазі №3, все ж, на думку сучасних дослідників, існують сумніви щодо належності цього поховання саме Глібу Юрійовичу: «Приписать эти погребения Юрию Долгорукому и его сыну Глебу без исчерпывающих доказательств будет, мягко говоря, гипотезой, а скорее – призволом» [4, с. 116–117].

Ще один із синів Юрія Долгорукого, що князував у Переяславі – Михалко (Михайло) Юрійович – мав досить багату княжу біографію. За М.М. Корінним, він князував у Переяславі у 1174–1175 рр. [8, с. 274]. Л.Є. Махновець наводить такий перелік його княжінь: удільний князь переяславський, уділ невідомий, великий князь київський (12 (13) 05.1171–1.07.1171), князь торчський, великий князь київський (близько 18.02.1173–23.03.1173), номінально, фактично – його брат Всеволод Юрійович, князь торчський і переяславський, князь володимиро-суздальський, князь переяславський і торчський, великий князь володимиро-суздальський [11, с. 497]. Згідно з Л.В. Войтовичем, він був князем торчеським (1155–1159, 1169–1174), михайлівським (1159–1169), володимиро-суздальським (1174–1175, 1176), великим князем київським (12.06.1171–1.07.1171). Названий автор також зазначає, що Михалко Юрійович був єдиним Юрійовичем, який у 1169 році підтримав Мстислава Ізяславича [2, с. 549]. У В.М. Татіщева наведено таку характеристику Михалка Юрійовича: «На зріст був малий, і сухий, борода вузька і довга, волосся довге і кучеряве, ніс нагнутий; вельми навчений був (святого) Писання, з греками і латинами говорив їхніми мовами так, як руською, але про віру ніколи суперечок мати не хотів і не любив, вважаючи, що всі суперечки від гордості або невігластва духовних виникають, а закон божий для всіх є один» [11, с. 322].

Михалко Юрійович, як і Володимир Глібович, також приймав участь у поході коаліції військ, посланих Андрієм Юрійовичем Боголюбським на Київ проти братів Ростиславичів – Давида, Рюрика і Мстислава. Коли війська коаліції дійшли до Київської землі, Михалко зрадив Рюрику Ростиславичу й перекинувся до старшого брата, в надії з його допомогою стати великим київським князем. Однак, ця військово-політична акція закінчилась повною невдачею й плани Михалка щодо Києва не стали реальністю.

Після вбивства Андрія Боголюбського змовниками у 1174 р. Михалко Юрійович пішов до Володимира на Клязьмі й зайняв володимиро-суздальський стіл, очевидно, за допомогою приведених ним з Русі переяславських торків (чорних клобуків, берендичів), які після 1173 р. більше під Переяславом Руським не згадуються [7]. Очевидно, саме Михалко Юрійович покарав убивць свого старшого брата Андрія Боголюбського. Але втримати вже достатньо привабливий володимиро-суздальський стіл Михалку не вдалося й він повернувся на південь, спочатку до Чернігова, а потім до Переяслава. Тоді ж він захворів невідомою хворобою, яка стала для нього фатальною. У 1175 р. разом з молодшим братом Всеволодом Юрійовичем він розпочав новий похід на Північно-Східну Русь. У результаті йому вдалося знову стати великим володимиро-суздальським князем. Після цього син чернігівського князя Святослава Всеволодовича Олег провів до Москви (яку тоді називали також Кучкове) його дружину Февронію. Помер Михалко Юрійович у ніч на 20 червня 1176 р. не залишивши нащадків, похований в Успенському соборі м. Володимира, занесений до лику святих.

Наступний переяславський князь, який обіймав цей стіл досить короткий проміжок часу – Ярослав-Гавриїл Мстиславич Красний. За Л.В.Войтовичем, він був князем переяславль-заліським (1176), новгородським (1176–1177), волоцьким (волоколамським) (1177–1178), переяславським (близько 1196–1199) [2, с. 552]. М.М.Корінний датує його перебування в Переяславі Руському 1199 р. [8, с. 274]. Згадка цього князя під 1199 р. у Никонівському літопису пов'язана з його смертю [12, с. 31]. Вивчення поховальних прибудов до південної стіни собору св. Архістратиґа Михаїла в Переяславі дозволило атрибутувати одну з них як усипальню Ярослава Мстиславича [6].

Життєвий шлях цього князя розпочинався й закінчився фактично на засланні. Він був єдиним сином новгородського князя Мстислава Юрійовича, одного з чотирьох молодших

синів Юрія Долгорукого від другого шлюбу. За розпорядженням Юрія Долгорукого Мстислав одружився на дочці новгородського боярина Петра Михалковича. Вже після смерті Юрія Долгорукого новгородці вигнали Мстислава, а в 1162 р. старший син Юрія від першого шлюбу Андрій Боголюбський вислав до Візантії своїх трьох молодших братів разом із сім'ями: Мстислава, Василька і Всеволода, Михалко ж, очевидно, чомусь залишився в Русі. Візантійський цісар Мануїл Комнин дав Мстиславу волость Аскалонію [11, с. 285]. Після смерті Андрія Боголюбського син Мстислава Ярослав повертається з Візантії. Коли у 1176 р. помер його брат, великий володимирський князь Михалко Юрійович, володимиро-суздальський стіл зайняв інший брат – Всеволод Юрійович. Останній дав Ярославу Мстиславичу Переяславль-Заліський. Коли ростовці вирішили без відома Всеволода Юрійовича запросити до себе на княжіння Мстислава Юрійовича (Безокого), то Всеволод виступив проти нього й запросив у похід також Ярослава з переяславцями. Восени того ж року на знак подяки Всеволод послав Ярослава на княжіння у Новгород, де той пробув до зими 1077–1078 рр. Тим часом Всеволод схопив Ростиславичів і наказав їх осліпити. Новгородці, незадоволені діями великого володимиро-суздальського князя, запросили братів Ростиславичів до себе на княжіння, а Ярослава Мстиславича перевели у Волоколамськ. Очевидно, в цей час Ярослав вступив із Ростиславичами у спілку, оскільки розлючений Всеволод у 1178 р. спалив Волоколамськ, а самого племінника Ярослава Мстиславича силою привів до себе у Володимир [1, с. 768]. Закінчив же свій життєвий шлях Ярослав Мстиславич, як свідчить Никонівський літопис, у Переяславлі Руському в 1199 р., куди його відправив, очевидно, на «перевиховання», Всеволод Юрійович. Нашадків Ярослав Мстиславич не залишив.

Отже, підсумовуючи життєві долі цих кількох переяславських князів, слід зауважити наступне. Старший син Юрія Долгорукого – Ростислав Юрійович – народився у Ростові й потрапив уперше в Русь (у вузькому значенні цього слова), пішовши тут без згоди батька. Отримавши спочатку волость від Ізяслава Мстиславича, він досить швидко був звинувачений у підступних планах і вигнаний Ізяславом за межі власне Руської землі – назад у Ростово-Суздальську землю. Але в Русь він дуже хотів потрапити знову, й тому після походу Юрія Долгорукого на Ізяслава Мстиславича він таки став переяславським князем, пробувши на цьому столі не без пригод до самої своєї смерті, що наступила 6 квітня 1151 р. Похований у прибудові до Михайлівського собору Переяслава.

Інший син Юрія Долгорукого – Гліб Юрійович – також народився у північно-східній Русі, але вся його княжа кар'єра відбувалась на її південних землях. Крім численних невеликих столів, він тричі був переяславським князем, а також двічі (з невеликою перервою) – великим київським князем. На київському великому княжінні він і помер 20 січня 1171 р. у результаті отруєння, повторивши таким чином шлях свого батька, біля якого й був похований у церкві Спаса на Берестові.

Ще один син Юрія Долгорукого – Михалко Юрійович – як і його батько мав лише хрестильне ім'я, отримане від хрестильного імені дідового молодшого брата Ростислава-Михайла Всеволодовича. У багатій на події і перебування на різних княжих столах біографії Михалка Юрійовича було й переяславське, і велике київське, і велике володимирське княжіння. Хоч цей надзвичайно активний князь, якого поважали за хоробрість переяславські торки, і який, очевидно, й вивів їх на північ Русі з Переяславщини, займав, переважно, столи у власне Руській (у вузькому розумінні) землі, все ж помер він 20 червня 1176 р. у Володимирі Суздальському, там же був похований та пізніше занесений до лику святих.

Онук Юрія Долгорукого – Ярослав Мстиславич – розпочинав свій життєвий шлях на засланні у Візантії, а закінчив його на засланні у Переяславі. У проміжку між цими двома подіями він князував у Переяславлі Заліському, Новгороді та Волоці Ламському, але помер на княжінні у Переяславлі Руському у 1199 р., де й був похований у прибудовах до Михайлівського собору.

Порівняння життєдіяльності синів та онука Юрія Долгорукого показує значну відмінність у значенні переяславського княжого столу в їх житті. Якщо для трьох синів Юрія цей стіл був необхідним і бажаним для подальшої кар'єри і претензій у майбутньому на

київський великокняжий престол, то для його онука у самому кінці XII ст. переяславський стіл був рівнозначний засланням. Це підтверджує факт втрати на кінець XII ст. Переяславем Руським сакрального статусу в роді Мономаховичів, започаткованого Всеволодом Ярославичем та Володимиром Мономахом.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Богуславский В.В. Славянская энциклопедия. Киевская Русь – Московия. Москва, 2002. Т.2. 816 с.; ил.
2. Войтович Л.В. Княжа доба на Русі: портрети еліти. Біла Церква, 2006. 784 с.
3. Грушевський М.С. Історія України-Руси. Київ, 1992. Т. 2. 633 с.
4. Ивакин Г.Ю. Некрополь церкви Спаса на Берестове в Киеве и «погребение Юрия Долгорукого» // Российская археология. Москва, 2008. № 2. С 107–117.
5. Ипатьевская летопись (Полное собрание русских летописей. Том второй). 2-е изд. Москва, 2001. 648 с.
6. Колибенко О.В. До питання про атрибуцію княжих поховань Михайлівського собору в Переяславлі // Християнські старожитності Лівобережної України. Полтава, 1999. С. 34–40.
7. Колибенко О.В. «Свої погани» Переяславщини (до проблеми локалізації місць поселень переяславських торків) // Слов'янські обрії: міждисциплінарний зб. наук. праць. Київ, 2006. Вип. 1. С. 111–117.
8. Коринный Н.Н. Переяславская земля, X – первая половина XIII века. Киев, 1992. 312 с.
9. Котляр М.Ф. Історія України в особах: давньоруська держава. Київ, 1996. 240 с.
10. Литвина А.Ф., Успенский Ф.Б. Выбор имени у русских князей в X–XVI вв. // Династическая история сквозь призму антропонимики. Москва, 2006. 904 с.
11. Махновець Л.Є. Літопис Руський. Київ, 1989. 591 с.
12. Никоновская летопись (Полное собрание русских летописей. Том десятый). Санкт-Петербург, 1885. 244 с.
13. Татищев В.Н. История российская в 7 т. Москва-Ленинград, 1963. Т. 2. 352 с.

REFERENCES

1. Boguslavskiy, V.V. (2002), *Slavyanskaya entsiklopediya. Kievskaya Rus' Moskoviya* [The Slavic Encyclopedia. Kievan Rus' – Muscovy]. Moskva, t.2, 816 s.; il.
2. Voitovych, L.V. (2006), *Kniazha doba na Rusi: portrety elity* [The prince's day in Rus': portraits of the elite], Bila Tserkva, 784 s.
3. Hrushevskiy, M.S. (1992), *Istoriia Ukrainy-Rusy* [History of Ukraine-Rus'], Kyiv, t. 2, 633 s.
4. Ivakin, G.Yu. (2008), *Nekropol' tserkvi Spasa na Berestove v Kieve i «pogrebenie Yuriya Dolgorukogo»* [Necropolis of the Church of the Savior on Berestov in Kiev and the "burial of Yuri Dolgoruky"], Rossiyskaya arkheologiya, Moskva, № 2, s 107–117.
5. (2001), *Ipat'yevskaya letopis'* [Ipatiev Chronicle], (Polnoe sobranie russkikh letopisey. Tom vtoroy), 2-e izd., Moskva, 648 s.
6. Kolybenko, O.V. (1999), *Do pytannia pro atributsiiu kniazhykh pokhovan Mykhailivskoho soboru v Pereiaslavli* [On the issue of the attribution of the princely graves of St. Michael's Cathedral in Pereiaslav], Khrystyianski starozhytnosti Livoberezhnoi Ukrainy, Poltava, s. 34–40.
7. Kolybenko, O.V. (2006), *«Svoi pohany» Pereiaslavshchyny (do problemy lokalizatsii mistv poselen pereiaslavskykh torkiv)* ["His Gentiles" of Pereiaslav region (to the problem of localization of settlements of the Pereiaslav Torks)], Slov'ianski obrrii: mizhdystyplinarnyi zb. nauk. prats, Kyiv, vyp. 1, s. 111–117.
8. Korinnyy, N.N. (1992), *Pereiaslavskaya zemlya, X – pervaya polovina XIII veka* [Pereiaslav land, X – the first half of the 13th century], Kiev, 312 s.
9. Kotliar, M.F. (1996), *Istoriia Ukrainy v osobakh: davnoruska derzhava* [History of Ukraine in Persons: Ancient Rus' State], Kyiv, 240 s.
10. Litvina, A.F. & Uspenskiy, F.B. (2006), *Vybor imeni u russkikh knyazey v X–XVI vv. Dinasticheskaya istoriya skvoz' prizmu antroponimiki* [The choice of the name of the Russian princes in the 10th-16th centuries. Dynastic history through the prism of anthroponymics], Moskva, 904 s.
11. Makhnovets, L.Ie. (1989), *Litopys Ruskyi* [Chronicle of Rus'], Kyiv, 591 s.
12. (1885), *Nikonovskaya letopis'* [The Nikon Chronicle], (Polnoe sobranie russkikh letopisey. Tom desyaty), SPb., 244 s.
13. Tatischev, V.N. (1963), *Istoriya rossiyskaya v 7 t.* [History of Russia in 7 volumes], Moskva-Leningrad, t. 2, 352 s.

Kolybenko O., Kolybenko O. Pereiaslav princes of the second half of the XII century – descendants of Yuri Dolgoruky.

The article deals with the vital activity of several well-known princes Pereiaslavl of Rus', the descendants of Yuri Dolgoruky. It is about his three sons and one grandson. The comparison shows significant differences in the meaning of the princely table of Pereiaslavl of Rus' in their life. For the three sons of Yuri, this table was very necessary and desirable for further career and claims to the throne of Kyiv. For his grandson this table in the very end of the XII century was equivalent to exile. This confirms the fact that Pereiaslavl of Rus' lost his sacred significance at the end of the XII century in the genus of the descendants of Volodymyr Monomakh. This sacred status was established by Vsevolod Yaroslavych and Volodymyr Monomakh.

Key words: *Pereiaslav princes, Pereiaslavl of Rus', Yuri Volodymyrovych (Dolgoruky), Rostyslav Yuriyovych, Hlib Yuriyovych, Mykhalko Yuriyovych, Yaroslav Mstyslavych.*

Одержано 16.01.2018.

УДК 94:75(477) «1790/1810»

Віктор Філас
(Запоріжжя)

**ХУДОЖНІ ПРОЕКЦІЇ КРИМУ У РОБОТАХ Х. ГЕЙСЛЕРА:
ФОРМУВАННЯ, СТРУКТУРА СЮЖЕТУ ТА ПРОБЛЕМИ АТРИБУЦІЇ**

У статті проаналізовано процес формування візуальних джерел з історії та етнографії Криму, створеного під час експедиції П. Палласа художником Х. Гейслером. Зокрема, зазначається, що ці джерела, в залежності від мети створення, склали дві групи. На формування сюжету джерел першої групи впливав безпосередньо П. Паллас, який ілюстрував свої мандрівні нариси. Друга група зображень відображає смаки Х. Гейслера. Структурно ці роботи мають або бінарну структуру сюжету (умовний символічний задній план та детальний передній), або носять характер етнографічної презентації/демонстрації (парні фігури людей у костюмах різних етносів Криму, зображених на білому нейтральному фоні). У публікації ставиться під сумнів авторство унікальних малюнків з Державного історичного музею, які приписувались П. Свіньїну. На основі порівняльного аналізу доводиться, що, принаймні, сім з них належать руці Х. Гейслера.

Ключові слова: *атрибуція, візуальні джерела, експедиція, Крим, офорт, П. Паллас, Х. Гейслер.*

Після приєднання, в результаті російсько-турецьких війн останньої третини XVIII ст., Північного Причорномор'я до Російської імперії перед урядом постав ряд першочергових завдань, що підпорядковувались одній меті – інтенсифікації фінансових надходжень до бюджету імперії, зміцнення боєздатності армії і флоту та підсилення рівня державної безпеки. Тому російський уряд був вкрай зацікавлений в організації науково-польових досліджень на нових землях та всіляко сприяв цьому.

Ключову роль у процесі дослідження як Північного Причорномор'я, так і всієї імперії в останній третині XVIII ст. відігравала Академія наук. Створена у 1724 р., вона здійснювала керівництво всіма експедиційними географічними роботами в імперії. У роботі експедицій державу цікавили, в першу чергу, науково-практична мета візуалізації і тому урядом фінансувались лише видання природничого характеру з супроводжувальними малюнками. Такий прагматичний підхід до візуалізації «академічних» подорожей став причиною того, що рисувальників не відбирали, а призначали до штату цих експедицій. Це були люди з посередніми художніми здібностями, головним завданням яких було створення креслень, схем, карт та графічна фіксація представників флори, фауни, артефактів, етнофактів, геологічних зразків тощо. Вони були орієнтовані на об'єктивну фіксацію, яка тяжіла до креслення елементів дійсності [11, арк.15]. Передача ж самої дійсності в комплексі або предметної системи була виключенням, оскільки рисувальники були виконавцями та очима науковців, яких цікавили лише науково-практичні деталі. Ці зображення в більшості своїй виступають як джерело природничих, а не гуманітарних наук. Орієнтація на науко-